

hogy Mátyás ellen hangolja a velencei tanácsot. A harcot akarta tehát szervezni utolsó pillanataig, s ha nem Kázmér érdekében, akkor azért, hogy velencei és francia segítséggel az Anjoukat ültesse Mátyás helyébe. Ami Janus gyászversét illeti, azt ő másnak tulajdonítja, olyan valakinek, aki az összeesküvés ellen lehetett.

Az utolsó, tizenhatodik fejezet (205–208. l.) összegzi könyve legfőbb mondanivalóját. Úgy látja, hogy Janus sorsa nemcsak magyarországi viszonyokból fakad. Hans Baron nyomán hangsúlyozza, hogy a humanisták Itáliában is hasonló módon szorultak ki a politikai szerepből. Gyökértelenségükben csak kevesen tudtak a válás vigaszába menekülni. Janus legfőjebb csak agnosztikussá vált, aki hírnevet keresett és nem megváltást. Hitte azt, hogy ő követi az igazi, helyes politikai utat Európa és hazája döntő kérdésében. Vitézzel együtt végül is jól látták Mátyás politikáját és jóval később, Mátyás is kénytelen volt (a decretum maius kiadásával) – legalábbis belpolitikai vonatkozásban – visszatérni a Janusék által megjelölt útra. Végül néhány szót ejt még a Janus-kép utóéletéről; előbb

rebellisként élt tovább, majd antiklerikalizmusa nagy hatást gyakorol a reformációra. Legutoljára pedig, magyar és horvát fordításban egyaránt, két nemzet irodalmának vált integráns részévé.

Birnbaum Marianna könyve a külföldnek sikerrel mutatja be a magyar és horvát Januskutatás eredményeit, a magyar közönség számára pedig igen sok részletmegfigyeléssel gazdagítja Janus szellemi portréját, amikor a legújabb nemzetközi kutatások felhasználásával pontosabbá teszi a költő műveinek műfaj történeti és művelődéstörténeti hátterét. Dicséretes az a bátorság, amellyel a költő politikai nézeteit is koherens rendszerként felfogva szembeállítja egy hagyományos Mátyás-kép által meghatározott felfogással. Nyilván ez válthatja ki a legnagyobb vitát, de ennek folytatása nem az irodalomtörténetírás, hanem a történettudomány művelőire tartozik. Úgy gondolom, hogy a könyvet – kiegészítés és a magyar olvasó számára való bizonyos átdolgozás után – jó volna magyarul is olvasni.

Szörényi László

FENYŐ ISTVÁN: HAZA S EMBERISÉG

A magyar irodalom 1815–1830. Bp. 1983. Gondolat K. 323 l. (A magyar irodalom korszakai)

Fenyő István új könyve a Gondolat Kiadó *A magyar irodalom korszakai* című új vállalkozásának elsőként megjelenő darabja, mely a reformkor első szakaszának irodalomtörténeti monográfiája. Műfajából következően jelentőségét főként három szempontból kell hangsúlyoznunk: koncepciója, módszere, valamint irodalomtörténetírásunkban és irodalomtörténeti tudatunkban betöltött funkciója szerint.

Ha az irodalomtörténet fő feladatának az irodalmi folyamat történelmileg konkrét megragadását tekintjük, mely egyrészt az irodalmi műveket meghatározó irodalmi tudat tükrében, másrészt a folyamatot képező folytonosság és megszakítottság, a megőrződő és elhaló, illetve születő mozzanatok rendszerében közelíti meg és tárja fel a tárgyat választott jelenséget, alkotót, áramlatot vagy korszakot, akkor Fenyő István munkájának koncepcióját mindenekelőtt a korabeli műveltség egészére kiterjedő szemléletmód jellemzi. A korszak irodalma itt olyan művelődéstörténeti komplexumba ágyazódik, mely láthatóvá teszi az irodalom társadalomtörténetét. Így a könyvnek nem csupán horizontális szerkezete válik fontossá, mely a művek és

életművek láncolatát felrajzolja a kezdő- és végpont összevetésével a fejlődés mérlegének megvonására is alkalmat teremt, hanem vertikális szerkezete is, mely szemléletesen tükrözi az irodalmi élet, a művelődéstörténeti kontextus és a művek történelmi kapcsolatát.

A munka *horizontális szerkezetét*, tehát a koncepció időbeli kibontásának logikáját valójában párhuzamos metszetek sora alkotja. A társadalmi és politikai viszonyok felvázolása után a kor uralkodó eszméinek és stílusainak bemutatása következik, melynek során a szerző elsősorban saját korábbi kutatásainak eredményeire, az 1973-ban megjelent *Nemzet, nép – irodalom* című kötetének tanulmányaira, illetve az 1976-ban publikált *Az irodalom reszpublikájáért* című könyvének kritikátörténeti megállapításaira támaszkodhat. A korabeli irodalmi élet eseményeit tárgyaló fejezetbe ugyanígy épülnek bele az 1979-es *Magyarság és emberi egyetemesség* című könyv folyóirattörténeti tanulmányainak gondolatai. Ezután tömör *színház*történeti metszet következik, mely Bayer József, Solt Andor és Kerényi Ferenc eredményeit felhasználva szemléletesen mutatja be a színháztörténeti funkcióit és a

vidékre szoruló vándorszínészet főbb állomásait. A Kazinczy pesti triászáról szóló fejezet különös értékét az adja, hogy reformkori kutatásunk eddig még nem tisztázta teljesen sokrétű eszmetörténeti alapossággal a történetiség, a népiesség és a romantika kibontakozásában oly fontos előkészítő szerepet játszó kör jelentőségét. Így jutunk el a könyv háromnegyedét kitevő, alapjukban műemléktörténeti metszetekhez. Az úgyszólván feltáratlan területre kalauzoló drámatörténeti áttekintés után a *Bánk bán* eddigi értelmezéseit összegező Katona-portré következik, a románirodalomtól az eredeti szépprózáig való fejlődést bemutató vázlat tanulságos képet ad az egykori szórakoztató irodalomról és az olvasói átlagizlésről. Ezt egy Fáy András-portré követi, mely Weber Antal és Szauder József eredményeit felhasználva mutat rá a haladó eszmék és a konzervatív ízlés közti feszültségre *A Béltéknyház*-ban, s új szempontokat kínál az elbeszélések, valamint a nemzeti önismeretet elősegítő mesék értékeléséhez.

A párhuzamos metszetek sorát az időszak három kiemelkedő költőjéről, Kisfaludy Károlyról, Kölcsey Ferencről és Vörösmarty Mihályról szóló tanulmányok zárják. A Kisfaludy-fejezet jelentőségét abban látom, hogy egy lényegében polgárosult irodalmi tudatot egy különös, az életmű műfajstruktúráját is alakító szerepben mutat be. A Kölcsey-fejezet viszont egy nemzeti program kialakításáig tartó fejlődésnek árnyalatos nyomon követésével ragad meg, melynek alapja kétségtelenül a tanulmányok eszmetörténeti szerepének sokoldalú vizsgálata. A Vörösmarty-tanulmány ismét más módszerrel készült, jelezve, hogy Fenyő István mindig az életmű sajátosságainak leginkább megfelelő megközelítésmódot alkalmazza: ezúttal nagy költőnk romantikus világképének elemzéséből indul ki, s ebből vezeti le a poézis funkcióit átértelmező törekvéseit. Ezután az irodalom korabeli kritikai és történeti önszemléletét tisztázó fejezet zárja a könyvet, melyben a szerző korábbi kritikátörténeti összegezésének főbb tételeit vázolja.

E párhuzamos metszetek során a koncepció korszakfelfogása, a „honnan” és a „hová” kérdésekre adott válasz fogalmazódik meg, s ez a monográfia horizontális logikájának újabb dimenzióját alapozza meg. Fenyő Istvánnak kétségtelenül igaza van, mikor a Bécsi Kongresszustól a júliusi forradalomig ívelő időszak (mely nálunk a polgári nemzettévalás megindulásának s a reformideológia kialakulásának ideje) egyik legfőbb jegyeként az esztétikum értékének növe-

kedését és funkciójának kitágulását emeli ki. Ebben nemcsak a kreatív erejére ébredt ember öntudata nyilvánult meg, de az a felismerés is, hogy egyelőre a művészet bizonyult a produktivitás zavartalan közegének. Ez az értéknövekedés nálunk sajátos ellentmondással társult: még inkább emelkedett az irodalom rangja, lévén a reformideológia hordozója, mivel azonban az irodalom reszpublikájának létrejötté a társadalmi fejlődés modelljeként is szolgált, ez sajátos tehertételt is jelentett, mely gátolta az irodalom és a művészet autonómiájának kialakulását.

A szerző a későbbi fejlődés tapasztalatainak birtokában bontja ki a korszak kulcseszméinek összetett tartalmát. Ez nagyon fontos, hiszen az eredetiség nálunk elterjedt kanti értelmezése – a követést az utánzástól elhatárolva – az egyeztetés, sőt az eszményítés igényének megfogalmazásához vezethetett, a nemzetiség, az irodalom reszpublikájának követelménye pedig megelőzője, de helyettesítője is lehetett a társadalom reszpublikájának. Az eredetiség és nemzetiség elvét összekapcsoló népiesség ugyanígy új eszme- és formakincs kialakulását eredményezte, de néhány képviselőjénél a túlzott tradicionalizmus, a kritika és az egyéni önkifejezés letompításának, sőt elfojtásának veszélyét is rejtette. Az evolúció eszméjét is másképpen értelmezték a progresszió és a hagyományörzés hívei. Nem kevésbé fontos a magyar romantika sajátos jegyeinek kiemelése, köztük annak hangsúlyozása, hogy nem tagadja meg a felvilágosodás értelemszerűségét, s nem számolja fel teljesen a klasszicizmust. Nyilvánvaló, hogy a romantika klasszicizálódása (vagy a klasszika romantizálódása) részben társadalmi elmaradottságunk következménye, hiszen nálunk a latinos-retorikus műveltségű s hagyományaihoz ragaszkodó középnemesség vállalta a polgári funkciók javát, ugyanakkor azonban látnunk kell ebben a reformeszmék magvát képező érdekegyesítés esztétikai-irodalmi megfelelőjét is, mely egy szélsőségek nélküli közköltészet-eszmény megfogalmazásával kívánja elősegíteni az egész nemzetnek szóló, közérdekű irodalom kialakulását. Úgy vélem, hogy Fenyő István egyik legfőbb eredménye az *egyeztetés elvének* nyomon követése attól kezdve, ahogy Teleki, Szmere, Döbrentei és Dessewffy tanulmányaiban felvetődik, majd Kölcsey és Berzsenyi vitájában tudatosodik, s végül a *Nemzeti hagyományok*-ban s Toldy *Handbuch*-jában kiteljesedik. Ezzel Fenyő nemcsak a század második felének irodalmi gondolkodását meghatározó népnemzeti esztétika forrásvidékét tárja fel, de kialakítja azt

a nézőpontot is, ahonnan a korszak magyar irodalmának sajtószerepe jobban meglátható.

Mindez szorosan összefügg a periodizáció kérdésével. Megítélésém szerint itt első sorban nem azon kell töprengenünk, hogy az 1817-es vagy 1815-ös év csakugyan irodalmi korszakhatárt képez-e, ahogy a szerző feltételezi, egyébként igen nyomós érveket felsorakoztatva. Kétségtelen, hogy a jelzett évtized közepétől alapvető kritika-, stílus-, műfaj- és eszméletörténeti változások sorozata következett be. Ezek gyümölcseként többek között 1817-ben keletkeztek Kőlcsey új orientációról tanuskodó lasztóci levelei, jelentek meg nevezetes recenziói, de ekkor publikálta Telegdi József Gombos Imre *Az esküvés* című drámájáról írott fontos kritikáját, Köteles Sámuel *Tiszta erköltsi filozófiáját* és *Erköltsi Anthropológiáját*, Pucz Antal pedig Eberhard fordítását, de ekkor keletkezett első igazán romantikus költeményünk, a *Rákóczi hajh*... című óda is. A következő évben publikálta Dessewffy József a *Bártfai levelek*-et, Fáy András *A különös testamentom*-ot, Telegdi híres tanulmányát, Kultsár pedig a népiesség fejlődésében új szakaszt nyitó nevezetes felhívását.

A szerző ezúttal is a tények sokaságával szolgál, adalékai azonban az évtized egészére, a korábbi kutatásokban kissé mellőzött, eseménytelennek vagy csupán előkészítő szerepűnek vélt 1810-es évek jelentőségére is felhívják a figyelmet. A császári-rendi kompromisszum felbomlása s a nemesség szociológiai helyzetének megváltozása következtében mély tudatválság jött ekkor létre, mely annak a nemesi értelmiségnek a gondolkodását hatotta át, mely ekkor már egyre több honorációt fogadott magába. E tudatválság egyik centrumát – a jelek szerint – az individuum problémái képezték, ugyanis a korábbi időszakról eltérően e korszak gondolkodása már nem metafizikai dimenziókban zajlott, hanem a személyiségre koncentrált s a pusztán emberi természet lehetőségeit kutatta. A gondolkodásnak erre az irányára ösztönzően hatott a kantianus eszmék hazai elterjedése s a megélt, külön ismeretelméleti érdeklődés. A tudatválság másik centrumát a nemzet kérdésköre alkotta. Nemcsak azt látjuk, hogy a korábbi évszázadokban gyökerező feudális nacionalizmust kezdi felváltani kritikai önszemléletre és eszmei igényességre épülő polgári nemzeteszmé, de egy rendkívül fontos eszméletörténeti fúzió is lejátszódik, mely a patriotizmus, a lojalitás és az etnikai csoporttudat elemeit összekapcsolva a feudális nacionalizmusnak is új formáját hozza létre.

Kisfaludy Sándor *Hunyady János* című drámája igen pregnánsan hordozza ez utóbbit. Mindebből talán arra is következtethetünk, hogy az úgynevezett Kazinczy-kort a korábbiaknál összetettebbnek kell látnunk.

Az 1830-as cezúra megvonása nagyobb hagyománnyal bír, hiszen már Toldy Ferencnek szemére vetették, hogy „költészetünk fejlődésén 1830 körül köti meg a csombókot”, de Erdélyi János is úgy látta, hogy ekkorra „az eszményiség elve kivívta diadalát”, újabban pedig Sőtér István és Kosáry Domokos hangsúlyozta ennek az időpontnak a jelentőségét a magyar romantika fejlődésében. Jeleztük már, hogy a korszakhatárok kijelölése egyúttal válasz a „honnan” és a „hová” kérdéseire. A Fenyő István által vizsgált másfél évtizedben irodalmunkban a feudális nacionalizmust felváltja a polgári nemzeteszmé, a népiesség stílusáramlatból lassan mozgalommá alakul, Kazinczy helyére Kisfaludy, sőt Vörösmarty lép, Szalay László pedig az irodalom társadalmi vonatkozásainak kiemelésével már nem a klasszikával egyeztet, hanem a realizmus irányában haladja meg a romantikát. Fenyő István azonban arra is figyelmeztet, hogy ez a fejlődés nemcsak tagad, de meg is őriz. Monográfiájának egyik legtanulságosabb, s részben már a könyv *vertikális szerkezetét* jelző eleme az a rejtett portré, mely a következetesen visszatérő utalásokból kerekedik ki a széphalmi vezérről. Eszerint ő nemcsak követői, de megtagadói számára is élő hagyományt jelentett, hiszen erudíciókultusza és arisztokratizmusa valójában a provincializmus és a dilettantizmus elutasítását jelentette. A fejlődésnek ezen összetett látásmódja következtében a szerző meghaladja saját korábbi kritikátörténeti összegezésének a tárgy természetétől sugallt teleologikus szemléletét is. Többször hangsúlyozza, hogy a vizsgált korszak irodalma nem csupán előzménye a későbbi kibontakozásnak, hanem maga is eredmény, melyben új szintézist alkot a magyarosság és Európa, a könyv címűl választott Vörösmarty-idézett szavaival: „haza s emberiség”.

A könyv *vertikális szerkezetének* első szintjét az irodalmi élet eseményei és az életrajzok alkotják. Ez azért fontos, mert az alkotói élmény és a mű viszonyának figyelemmel kísérése nem csak az alkotások értelmezéséhez járul hozzá, hanem – romantikába hajló irodalomról lévén szó – a művek értékelésébe is belejátszik. Ez a szempont egyben a fejlődés fázisaiba is bevilágít: Fenyő utal például arra, hogy Kisfaludy Károly versformálását a konkrét élményektől való elvo-

natkoztatás, stilizáló távolságtartás jellemzi, Kőlcseynél viszont a személyiség intenzív megjelenését, de ugyanakkor rejtőzködő szerepjátszását mutatja be, míg Vörösmarty lírájában az élmény felszabadult kifejeződésének jegyeit írhatja le.

Erre a fundamentumként szolgáló tényanyag-ra helyeződik rá a már jelzett művelődéstörténeti kontextus, mely az egyes életművek hajszálgyökereinek olyan sokrétű kibontását teszi lehetővé, mint amilyent pl. a Kőlcsey-fejezetben olvashatunk.

A vertikális szerkezet leggazdagabb szintjét mégis a műelemzések alkotják. Az irodalomelmélet újabb elgondolásait kamatoztatva a szerző szimultán látásmódot alkalmaz: a művet egyszerű morfológiai, szemantikai és esztétikai tárgynak tekinti, elemzéseiben tehát sajátos egységet alkot a leírás, az értelmezés és az értékelés. A mechanikus modellszerűségnek pedig még a látzatát is elkerüli, mert az egyes elemző mozzanatok sorrendjét mindig az elemzett mű sajátosságai szabják meg, így a konkrétá váló elemzés a mű egyediségének varázsát is visszasugározza. Különösen szép példával szolgál a *Vanitatum vanitas*, az *Országgyűlési Napló* vagy a *Zalán futása* bemutatása.

Végezetül szólnunk kell a munka funkcionális értékéről is. A szerző ugyanis – miközben saját korábbi munkásságának végkövetkeztetéseit is levonja – szinte az egész eddigi kutatómunka tömör szintetizálására vállalkozott, könyvét ezért a korszak kutatói nem nélkülözhetik. Ám a szintézis minőségét talán az bizonyítja leginkább, hogy hozzájárul a későbbi kutatás, a továbbgondolkodás útjainak feltárásához is. Különösen fontos a korszerű tudományos nézőpontból úgyszólván feldolgozatlan drámairodalomról adott áttekintése, melynek még vitatható elemei is inspiráló erejűek. Ha meggondoljuk, hogy például az 1810-es években mintegy száz dráma keletkezett, sokkal több, mint akár az

előtte lévő, akár az utána következő évtizedben, akkor joggal következtetünk arra, hogy ezen évtized élettényeinek és kollízióinak ábrázolása leginkább a drámai formát igényelte. A műnem felvirágzása már az évtized elejétől bekövetkezett, noha nem kis akadályokat kellett legyőznie, ám a motiváló körülmények mégis számottevőbbek voltak: többek között a színjátszás funkcióinak bővülése és műsorának gazdagodása, a dramaturgiai irodalom fellendülése, valamint a dráma státusának megváltozása és poétikai rangjának emelkedése az egykorú elméleti irodalomban egyaránt serkentették a szinte egyszerre jelentkező drámaírókat. Ebben az évtizedben tehát a dráma szerepét a könyvbe foglaltaknál fontosabbnak, színvonalát jelentősebbnek kell tartanunk. Fenyő világosan látja ugyan e drámák problematikáját, mint ezt pl. *Az esküvés*, *A tatárok Magyarországon* vagy az *Iréne* tömör elemzése bizonyítja, az abszolutizáló magyarságeszménnyel szakítja, a *Tatárok*-nál differenciáltabb világlétező *Ilka* vagy az individuális problémáit meglepő mélységgel megragadó *Pausanias* azonban a vélnél feltehetően jelentősebb mű. Megemlítjük még, hogy a *Jeruzsálem pusztulása* reális értékelését kissé gátolja a drámaiságnak a konfliktussal való azonosítása, s hiányoljuk a műnemről adott körképben Ungvárnémeti Tóth László 1816-ban publikált *Narcisz* című drámáját, mely valószínűleg az időszak egyik legjelentősebb alkotása.

Megállapíthatjuk, hogy Fenyő István mértékadó könyve nélkülözhetetlen a szakma számára, de a munka áttekinthető szerkezete, szemléletes okfejtései, a következetesen érvényesített szintézis-teremtő tudományos igényt világos, sőt érdekesítő előadásmóddal társító stílusa révén jól szolgálja a „műveltség és művelődni vágyó közönség” tájékoztatását is, ami az irodalomtörténetírás egyik alapvető feladata volt és marad.

Nagy Imre

KATONA JÓZSEF: BÁNK BÁN

Sajtó alá rendezte Orosz László. Bp. 1983. Akadémiai K. 544 l. (Kritikai kiadás.)

Aligha túlzás azt állítanunk, hogy a régvárt *Bánk bán*-kötet sokban új, figyelemre, sőt kövételre méltó vonásokat mutat a kritikai kiadások közelmúltbéli gyakorlatához képest.

Mindenekelőtt helyeselhető, hogy az *életmű* egészének közreadása helyett a *főmű* mellett döntöttek. (Ami persze megköveteli a sajtó alá rendezőtől, hogy minél teljesebb kitekintést ad-

jon az életműből nyerhető tapasztalatokról.) Ez a fajta differenciálás – amelynek következményként Katona fiatalkori drámái nem kötik le ívek tucatjait az Akadémiai Kiadó adott és nem bővíthető kapacitásából – nem általánosítható ugyan, de indokolt esetben mindenképpen élni lehet vele, fenntartva persze a lehetőséget az elhagyott művek szöveggondozott egyéb kiadá-